

TEMA-ARTIKEL

Kulturen som banar vägen för väpnad jihad

Johannes Heuman

Konst, musik och känslor är viktiga inslag i den våldsbejakande islamismens vardag. Men arbetet mot terrorism underskattar ofta den kulturella och estetiska sidan av ideologin. Den norske islamistforskaren Thomas Hegghammer har trängt in i jihadisternas kulturliv. Han anser att kultur är central för vår förståelse av den våldsbejakande islamismens lockelse i Väst och att det är ett felaktigt antagande att miljöerna präglas av religiös opportunistik. Detta bör också få konsekvenser för hur denna islamism ska bekämpas.

Vad gjorde egentligen jihadkrigarna i Islamiska statens kvarvarande fästen i Syrien i går kväll? Stod de eftersökta ledarna böjda över fältkartor med pannorna i djupa veck och övervägde en ny framstöt? Höll de lägre rankade krigarna samtidigt på att putsa sina vapen medan de rökte marijuana för att dämpa oron? Nej, mer troligt är att de tillbringade kvällen med att sjunga tillsammans, recitera poesi och läsa Koranen. Några av dem kanske också grät. Att fälla tårar är nämligen mycket utmärkande för den sentimentala jihadkulturen. Morgonen började inte heller nödvändigtvis med ett hårt träningspass i ökensanden. Nej, den kan lika gärna ha inlett med att befälen lyssnade på vad soldaterna drömt för att finna och

uttyda symboler.

Mycket pekar på att sådana sociala aktiviteter – tillsammans med propagandafilmer, bilder, klädstil och suggestiva sångtexter – lockar tusentals européer att åka till IS-fästen eller gå med i andra våldsbejakande islamistiska grupper. Det menar den norske islamistforskaren Thomas Hegghammer som tillsammans med kollegor från olika discipliner för första gången gjort en djupgående studie över jihadistikulturen i den nyutkomna boken *Jihadi Culture – The Art and Social Practices of Militant Islamists*. Hegghammer, som är redaktör för boken, är verksam vid Försvarets forskningsinstitut i Norge och vid Oslo universitet. Han är en internationellt ansedd expert på våldsbejakande islamism med inflytelserika publikationer bakom sig. Bland annat fick han stor uppmärksamhet i fjol för en studie som argumenterade för att jihadism kan komma att växa i Europa de närmaste tio åren.

Men i den nya boken vill Hegghammer och hans kollegor alltså vända bort blicken från organisationer, doktriner eller militärstrategi bland dessa islamister – det som präglat både forskning och offentlig debatt. De vill i stället belysa estetiska uttryck och kulturella praktiker som hittills ofta förbisetts eller bara studerats i syfte att komma åt politiska och teologiska budskap. Av förklarliga skäl har förstörelsen av Palmyra, Aleppo och Mosul överskuggat jihadisternas egna kulturinsatser.

Den kulturella och estetiska dimensionen av jihadismen, som trots allt handlar om att bygga vidare på en tradition, är emellertid central för att förstå ideologins lockelse. Därför har forskarna undersökt poesi, sånger, bilder, riter, drömtydning, filmer – kort sagt sådant som inte har någon uppenbar militär eller strategisk betydelse, men spelar desto större roll i den jihadistiska vardagen. Vissa sedvänjor kan till och med vara kontraproduktiva och göra dem sårbara inför fienden. Ändå är de centrala i jihadistmiljöer och boken argumenterar för att här finns en ”estetisk rik kultur som är väsentlig för att förstå deras tankar och syn på världen”.

Det finns i dag olika definitioner på vad jihadism ska innefatta. Hegghammer och hans kollegor skildrar den jihadism som representeras av våldsamma, extremkonservativa och kompromisslösa sunnimuslimska grupper som Islamiska staten, al-Qaida, Boko Haram och terrorgrupper i Nordafrika. Dessa organisationer ser sig själva som tillhörande ett större nätverk i en

global rörelse, där talibaner eller Hamas och Hizbollah inte ingår. Studien innefattar kulturyttringar från 1980-talets början när denna jihadistiska kultur etablerade sig och fram till de senaste årens utbredning av Islamiska staten. Under denna tid spred sig gemensamma kulturella praktiker över stora områden och fick delvis olika uttryck.

Det mest slående är att jihadkulturen i sina olika former har en romantisk, självförhärligande och folklig prägel. I ord och bild gestaltas äventyr, hjältedåd, goda och onda krafter. Jihadisterna beskyddar kvinnor och barn, särskilt änkor och föräldralösa. Bilderna, som ofta utgörs av kollage, kan vara inspirerade av västerländsk fantasy, med drag av kitsch, och samtidigt innehålla sarkastiska kommentarer om västvärlden. Poesin är arkaisk eftersom den försöker efterlikna äldre föregångare i den arabisk-muslimska kulturen. De återkommande sångerna utan ackompanjemang, så kallade *anashid*, har djupa historiska rötter i medeltiden och utgör i dag ofta soundtrack till propagandafilmer. Stilen är sentimental och sångerna handlar ofta om kamp och martyrskap. Avsaknaden av instrument beror på att dessa anses väcka otillåtna begär.

Här finns en uppenbar paradox som gör att många till en början blir obekväma med inriktningen på Hegghammers forskningsprojekt. Medan omvärlden med fasa har bevittnat hur Islamiska staten intog Mosul 2014 och hur förstörelsen av konst och kultur påbörjades i staden, intresserade sig forskarna till exempel för hur Ahlam al-Nasr, som räknas som "Islamiska statens poetissa", diktade om den militära seger som enligt henne innebar en ny gryning för Irak (i engelsk översättning):

Ask Mosul, city of Islam, about the

lions—

how their fierce struggle brought

liberation.

The land of glory has shed its humiliation

and defeat

and put on the raiment of splendor.

Dessa rader för tankarna till hur partisaner och rebellgrupper i helt andra sammanhang firat triumfer och visar estetikens dragning åt det monumentala. Mellanösterns geografi efter kolonialmakternas härjningar är en outsinlig källa av bitterhet. Ahlam al-Nasr beskriver också det återupprättade kalifatet som ett paradys där religiösa normer respekteras. Andra kulturyttringar i dessa miljöer är mer andliga och söker en historisk legitimitet och identitet ur en äldre islamsk tradition.

Tillsammans bidrar text, musik och det visuella till att locka muslimer i Europa in i jihadistiska miljöer för att återknyta till en tradition som upplevs mer äkta. Hegghammer och hans kollegor försöker från ett tvärvetenskapligt perspektiv som innefattar litteraturvetenskap, antropologi, religionsvetenskap, statsvetenskap och musikvetenskap blottlägga denna del av jihadisternas liv och vardag.

I ett samtal med *Respons* utvecklar Hegghammer sin syn på kulturens roll för jihadisterna och hur kunskapen om detta kan hjälpa oss att bekämpa terror.

Bild från IS propagandavideo "No Respite".

Respons: Vad har överraskat dig mest i denna forskning?

Hegghammer: Flera saker, först och främst att det inte var särskilt mycket i kulturen som var säreget, som ovanliga ritualer eller invigningsriter som man kan finna hos till exempel Ku Klux Klan. Det finns alltså inga direkta kulturella innovationer. Så gott som allt vad jihadisterna gör finner man bland starkt troende i icke-våldsamma miljöer. De konservativa salafisterna ligger i vissa avseenden nära. Man hade kunnat förvänta sig en mer säregen subkultur, men så är det inte. Det säger något om varför de här miljöerna lyckas attrahera många.

Respons: *Varför då?*

Hegghammer: Rent estetiskt och kulturellt utgör det inget brott mot islam på samma sätt som till exempel nynazistiska grupper bryter med övriga etablissemang. Jihadisterna vill också skapa en aura av autenticitet för att vinna legitimitet. Alla enskilda delar har en historisk förankring i islam och på så sätt framstår kulturen som autentisk, fast den egentligen bara är en mix av olika influenser. Men att de olika delarna har någon form av historisk grund gör det lättare att nå ungdomar i muslimska miljöer. Kulturen har också integrerat den teknologiska utvecklingen och den tar även in enormt mycket från oväntade ställen, till exempel från sufismen, alltså islamisk mysticism, som egentligen är jihadismens fiende. Ändå har jihadisterna tagit in gråtens centrala roll hos sufismen och även hedrandet av martyrer. Att man lånar influenser till och med från sina fiender visar vilken viktig funktion kulturen har. Det finns också estetiska influenser från västvärldens populärkultur, till exempel från fantasygenren eller datorspelsgrafik. Kulturen lånar här och där för att vara attraktiv och den har över tid blivit mer liberal.

Respons: *En slutsats i antologin är just att jihadiskulturen har liberaliserats sedan 1980-talet med en större tolerans för till exempel visuella inslag. Vad får detta för konsekvenser?*

Hegghammer: Ska man attrahera en 17-åring i Paris eller 19-åring i Tunis måste man anpassa sig efter populärkulturen. Det märks tydligt till exempel på den urbana klädstil som är vanlig bland jihadister, med sneakers och luvtröja. Detta gör att de fortsätter att ha en mobiliserande kraft och även utvecklas.

Respons: *Men hur mycket plats finns det egentligen för kulturliv i den hårda och karga miljö som till exempel utgörs av IS-fästen i Mellanöstern?*

Hegghammer: Det finns överraskande mycket plats. Man skulle kunna förvänta sig att dessa jagade män ägnade all tid åt att tillverka vapen, lägga upp strategier eller göra propaganda. Men antalet timmar om dygnet som används till olika former av kulturutövning är ofta lika många som till kamp. Krig innebär ju i allmänhet mycket väntetid och då fyller man denna med något annat. Men kulturen representerar inte bara utfyllnad, det är också ett viktigt inslag i hela livsstilen, även i sammanhang där det inte finns tid.

Respons: *Hur viktiga är de kulturella praktiker som studeras i boken för att rekrytera terrorister?*

Hegghammer: Det kulturella är minst lika viktigt som doktrinerna, antagligen viktigare. Det har funnits en tendens att tänka på radikalisering som ett resultat av en kognitiv process, det vill säga att rekryterna övertygas av argumentation från doktrinerna. Vår forskning visar att det finns en viktig estetisk förförelse, en process som framför allt involverar hjärntat och känslor. När nya medlemmar tas in i jihadistmiljöerna exponeras de först för musik och filmer, de ideologiska doktrinerna kommer senare. Rekryteringen är visserligen en kombination av dessa två delar och det är naturligtvis svårt att dra gränser mellan dem. Men vi vet att det inte handlar om ren kognition, alltså doktrinernas kraft eller kalkyler. Den emotionella belöningen spelar en mycket viktig roll. Studier av jihadisternas kultur hjälper därför oss att förstå varför de dras med och stannar kvar.

Respons: *Finns det ingen risk för att ni bidrar till att uppvärdera eller glorifiera ideologin?*

Hegghammer: Det är en kritik som vi fått till och från i kommentatorsfält, oftast från högerhåll. Men vårt projekt är inte normativt, vi bedömer inte kulturen utan försöker i stället att beskriva den för att förstå jihadisternas liv och vilken roll kultur har i ideologin. Detta är av stor betydelse, inte minst med tanke på hur många som dör på grund av islamistisk terror. Det måste gå att visa den mänskliga sidan utan att rättfärdiga eller glorifiera den.

Respons: *Vilken roll spelar religionsutövning och tro i denna kultur?*

Hegghammer: För det första, som jag nämnt tidigare, är kulturen förankrad i islams tradition. Det andra vi kan konstatera är att det rituella och tron tas på stort allvar av utövarna. De uppför sig mycket som konservativa troende muslimer. Det finns en uppfattning om att jihadister är religiösa opportunist, som bara är med i rörelsen för spänning, sex, knark och pengar, men detta är generellt sett felaktigt. De är snarare konservativa i sin religionsutövning och har en stark intensitet i sin tro. Det tredje vi kan konstatera är att de är väldigt upptagna av existentiella frågor kring livet och döden och lever i en andlig värld. Många ger uttryck för en genuin gudstro. Jag tycker att man måste ta det här med tron på allvar och inte avfärda dem som opportunist och att jihadisterna inte har något med tro att göra.

Respons: *Det har ju funnits ett uppmärksammat meningsutbyte mellan de franska islamkännarna Olivier Roy och Gilles Kepel om*

detta. Medan Kepel hävdar att islam har radikaliserats så anser i stället Roy att det handlar om en radikalisering bland ungdomar som islamiserats. Din bok verkar ge mer stöd åt Kepels uppfattning med tanke på att ni visar hur förankrade jihadisterna är i islams traditioner. Håller du med om det?

Hegghammer: Jag skulle vilja säga att Roys och Kepels uppfattningar kompletterar varandra. Men det är nog riktigt att boken ger mer stöd åt Kepels uppfattning. Om man gör en bokstavlig tolkning av Roy innebär det att om man tar bort islam så finns det lika många terrorister, men med annan kulturell inpackning. Det är osannolikt att det skulle vara så. Jihadisterna erbjuder inte bara en motkultur. Den har också, som jag tidigare nämnt, starka autenticitetsanspråk, som skiljer den från de flesta auktoritära ideologier. Om man tänker sig vänsterextrema rörelser så är de per definition moderna och definierar sig som ett brott mot det gamla. Om de använder historien för att få legitimitet brukar det begränsas till Che Guevara eller andra moderna företeelser. Jihadisternas identitet bygger på en djupare historisk grund. Denna skillnad är inte obetydlig. Sedan finns det naturligtvis också politiska orsaker till överrepresentationen av muslimska terrorister. Muslimer har grund för att uppfatta sig som mindre inflytelserika och svagare ekonomiskt.

***Respons:** Vi har sett exempel på terrordåd där förövaren har radikaliserats och blivit religiös på mycket kort tid, till exempel i Nice och kanske även i Stockholm. Kan studiet av kultur hjälpa oss att förstå detta?*

Hegghammer: Det tror jag inte. Vi förstår fortfarande inte helt varför några radikaliserar fort och andra inte. Vi vet heller inte om blixtradikalisering, som det kallas, är ett nytt fenomen. Därför är det svårt att säga vilken roll den kulturella dimensionen spelar här. Däremot har internet gjort att propagandan är lättare att få tag på. Förr fick man kanske skaffa skrifter, videokassetter eller dvd-filmer via en bokhandel i London. Även efter internet slog igenom var det till en början svårare eftersom man var tvungen att gå in på specifika hemsidor. Men med sociala medier har detta förändrats helt. Om du är vanlig troende muslim och söker något på Youtube som har med islam att göra kan det komma upp förslag på propaganda från jihadisterna. Detta kan ha bidragit till att göra radikaliseringsprocesserna snabbare.

***Respons:** Kan forskningen om kultur inom jihadistgrupper få konsekvenser för hur vi bekämpar terror?*

Hegghammer: Ja, på olika sätt. Den viktigaste insikten är känslornas betydelse för dessa miljöer i rekryteringsprocessen. Vår forskning pekar på att det är mindre viktigt med motpropaganda som söker övertyga med rationella argument, vilket man har provat mycket. För det är inte kraften i själva argumentationen som tycks vara betydelsefull, utan hur den kulturellt förpackas. Om man ska driva motpropaganda ska den därför hellre rikta sig mot hjärtat än hjärnan. En annan insikt är att det kan vara viktigt att hindra folk från att få sådana känslomässiga upplevelser, till exempel göra propaganda svåråtkomlig. För dem som redan är övertygade måste man hitta ersättningsaktiviteter som kan ge liknande känslomässiga upplevelser. Det har man delvis vetat tidigare, men vår forskning understryker det ytterligare.

Respons: *I Järva-området utanför Stockholm menar vissa att konservativa salafister utgör ett skydd mot ökad radikaliserings (se Evin Ismails artikel bredvid). Vad anser du om denna logik?*

Hegghammer: Frågan huruvida den icke-våldsamma salafismen kan fungera som ett slags brandvägg mot jihadismen är omdiskuterad. Antingen kan dessa grupper pacificera ungdomar eller så bidrar de tvärtom till en grogrund för ökad radikaliserings på sikt. Vi har ännu inget bra svar. Personligen tror jag att detta bara kan vara en kortsiktig lösning, men inget som fungerar på lång sikt. I England använde sig Scotland Yard under en period av ultrakonservativa för att fånga upp ungdomar, men erfarenheten var negativ. De salafistiska predikanterna är långt ifrån opolitiska. De uppmuntrar till segregering och att inte ha någon tillit till samhället. Ett stort problem är att de sprider en offermentalitet, att det finns en konspiration mot muslimer som håller dem nere och att samhället präglas av islamofobi. Jag anser därför att dessa predikanter har ett dåligt inflytande eftersom det är ett frö till radikaliserings när muslimer ser diskriminering överallt. Offermentaliteten är nämligen central för jihadisternas radikaliserings. Men jag är öppen för att ompröva min inställning om det kommer studier som visar motsatsen.

Johannes Heuman är historiker och redaktör på Respons.